ADÓFIZETÉS HELYETT ADOMÁNYOZÁS?

A SLOTERDIJK-AFFÉR TANULSÁGAI

KISS LAJOS ANDRÁS

Napjaink egyik legismertebb filozófusa, Peter Sloterdijk 2009-ben és 2010-ben nagy visszhangot kiváltó írásokat jelentetett meg német lapokban (első helyen a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*ban és a *Die Zeit*ben). Ezt követően számos, a szerzővel készült interjú is napvilágot látott különböző német újságokban és szakfolyóiratokban. Voltaképpen mindegyik írásnak, illetve interjúnak az volt a vezérgondolata, hogy a kötelező adóztatást helyettesíteni kellene a tehetős és adakozó szellemű polgárok önkéntes és célzott befizetéseivel, s az így befolyt összeget – a konkrétan megnevezett célokon túl – az állami intézmények és a közszolgáltatások fenntartására lehetne/kellene fordítani. Sokan őrültségnek tartották Sloterdijk javaslatát, de akadtak olyan gondolkodók is, akik pártolható ötletet láttak benne. Legjobb tudomásom szerint hazánkban gyakorlatilag visszhang nélkül maradt ez a vita, noha – s ez szilárd meggyőződésem – felettébb tanulságos lehet a társadalmi-politikai kérdések alternatív megoldási lehetőségeire érzékeny hazai közönség számára is. Nem lévén közgazdász, jelen írásomat elsősorban összefoglaló ismertetésnek szánom, noha a vita általánosabb (döntően filozófiai) aspektusaira olykor azért igyekszem reflektálni. E rövid bevezetőt kiegészítendő szükséges megjegyeznem, hogy Sloterdijk álláspontját legtisztábban *A lefoglaló kéz és az adományozó oldal* című kötetének címadó tanulmányából ismerhetjük meg.[1]

ADÓZTATÓ HELYETT ADOMÁNYOZÓ KULTÚRA

Első pillanatra úgy tűnik, mondja a német filozófus, hogy az állam és társadalom közötti kapcsolat igazi értelme a kötelező adófizetésen keresztül tárul fel. „Az adóztató állam olyan instancia, amely a polgárok minden üzleti tevékenységében aktív félként jelenik meg."[2] Az állam harmadikként, azaz egyfajta láthatatlan megfigyelőként mindig ott „leskelődik a háttérben", amikor két polgár üzleti kapcsolatba lép egymással, legyen ez egy egyszerű kiflivásárlás a péknél. A szerző egyik elegáns bevezető mondatát érdemes szó szerint idézni: „Egyetlen szál cigarettát sem lehet úgy elszívni, hogy eközben a pénzügyminiszter ne olvasna ki valamilyen hasznot a szürke cigarettafüstből; egy pohár bort nem lehet úgy meginni, hogy egyúttal ne csípne bele egy kicsit az adóhivatal is. […] Nem lehet egy tányér levest bekanalazni vagy egy éjszakát eltölteni a szállodában, hogy eközben a kincstár ne tenné rá a kezét a számlára."[3]

1 Peter Sloterdijk: *Die nehmende Hand und die gebende Seite*. Suhrkamp, Frankfurt, 2010.
2 *Uo.* 11.
3 *Uo.*

Nem más ez, mint az évezredek óta tartó gyakorlat korszerűsített változata. A középkorban a francia királyok adószedői összeszámlálták a házakon lévő ablakokat, kéményeket, és ezek alapján vetették ki az adót. 1873-ig a porosz államkincstár még ebéd- és disznóvágási adót is beszedett, azaz szó szerint meghívatta magát vendégnek a parasztok asztalához. Az évezredes állami nevelés és dresszúra alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy csaknem mindannyian természetesnek tekintjük a fennálló helyzetet, azaz hogy az államműködés „anyagcseréjét" a kötelezően befizetendő adók biztosítják, s az adórendszert – mint valamilyen „isteni rendet" – örök érvényűnek gondoljuk. De biztos, hogy ez az egyetlen és a legjobb megoldás? – teszi fel a kérdést Sloterdijk.

Az persze kétségtelen, hogy az állam működésére és a közszolgáltatások biztosítására szükség van, és ennek anyagi forrását valamiképpen elő kell teremteni. A szerző határozottan állítja, hogy nem ért egyet az anarchistákkal, akik végérvényesen szeretnének megszabadulni az államtól, s a társadalmat önszerveződő közösségek hálózataként fogják fel [a libertáriusok szintén – *a Szerk.*]. Egy ilyen elképzelés eléggé abszurd lenne, kiváltképpen a „világtársadalom" korában. Az is biztos, hogy az államnak mint tekintéllyel és döntési szabadsággal bíró entitásnak kincseskamrára *van szüksége* ahhoz, hogy teljesíteni tudja feladatait. Az államnak egy sor fronton kell egyidejűleg helytállnia: úgymint a véderő főparancsnoka, a külső és a belső biztonság megszervezője, a polgárok nyugodt életének garantálója, az infrastruktúra és az oktatási rendszer megszervezője, a jogrendszer oltalmazója, továbbá a helyesírás normáinak megszabója stb. Az államnak tehát egy sor olyan feladatot kell teljesítenie, amelyeket senki más nem végezhet el helyette. A kérdés inkább csak az, hogy kizárólag a kötelező adóztatás lehet-e az egyedüli financiális eszköz az állami feladatok sikeres ellátáshoz?

A fentiek alapján részben érthető, ismétli meg újra a szerző, hogy a kötelező adófizetés évezredes tradíciója sokakban egyfajta fatalista hozzáállást hívott életre. Erről tanúskodik Benjamin Franklin egyik utolsó levele is, amelyet nem sokkal a halála előtt írt barátjának: „Ezen a világon csak két dologban lehetünk biztosak. Az egyik az, hogy az ember halandó, a másik meg az, hogy adót kell fizetnie." De arról sem feledkezhetünk el, hogy a történelem során számosan vitatták a kötelező adóztatás szükségességét. Aquinói Szent Tamás már a 13. században „törvényes rablásnak" nevezte az adófizetési kötelezettséget. Ennek

Állampolgári kötelesség
– Az ifjabb Pieter Brueghel *Adóhivatal* (1615) című festménye
(Wikimedia Commons)

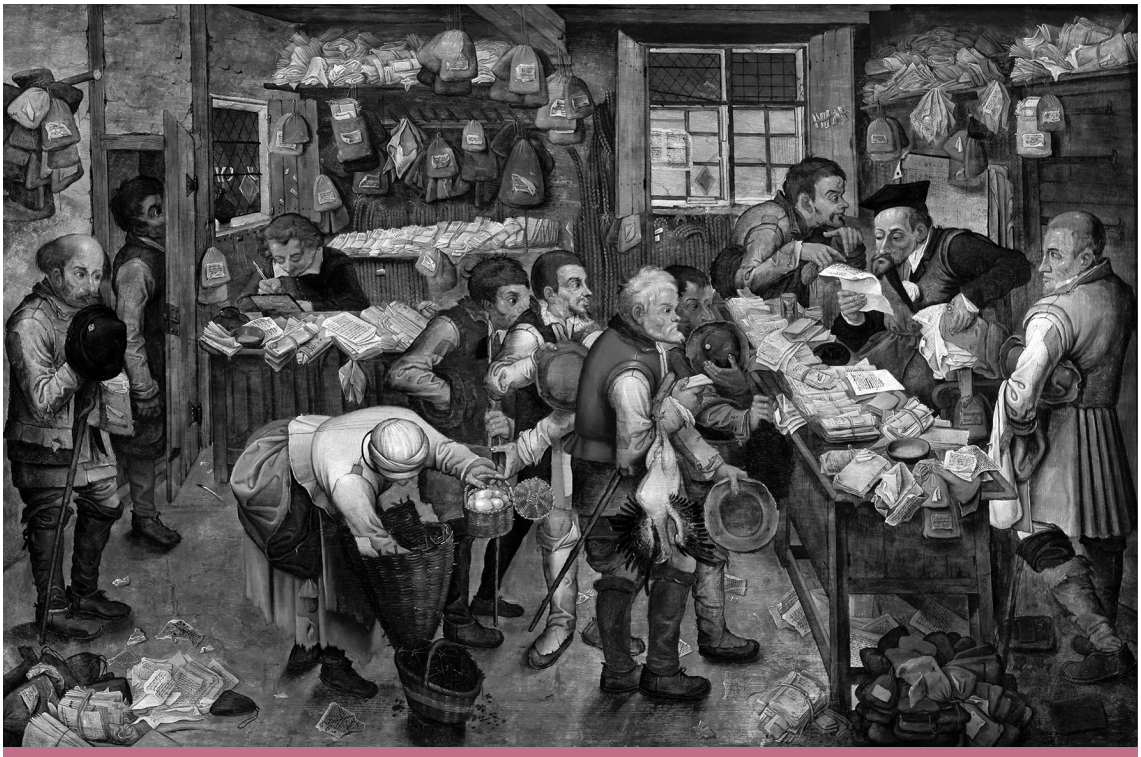

ellenére a különböző történelmi korok, az antikvitás, a feudalizmus, az abszolutizmus és a modern demokráciák kontinuitását leginkább az adófizetési kötelezettségben lehet tetten érni. A legalább öt évezredet felölelő „civilizált" emberi történelemben sok minden megváltozott, de az *adózási kötelezettség* stabilan megmaradt minden korban. A német filozófus azonban azt állítja, hogy *igenis van más megoldás*!

Annál is inkább érdemes ezt a kérdést megvitatni, mivel – sajnálatos módon – a világ fejlett országainak politikusai és közgazdászai még manapság is a folytonos adóemelésben látják a mindig újratermelődő deficit kezelésének legegyszerűbb formáját. Az is igaz, hogy a történelem során nemegyszer éltek az adókönnyítés vagy az adóztatás alóli mentesség lehetőségével. Az antik Rómában eleinte a szabad római polgárok nem fizettek adót, hiszen a „rablóháborúk" sokáig biztosították az állam működéshez szükséges anyagi fedezetet. De amikor a Római Birodalom elérte legnagyobb kiterjedését, és már nem volt kiket meghódítani, onnantól kezdve a római polgároknak is kellett adót fizetniük. Ugyanez volt a helyzet Napóleon császársága idején is. Amikor Európa nagy része a franciák uralma alá került, és a legyőzöttektől sok adót lehetett beszedni, a francia lakosságnak mindenféle adókönnyítésben volt része. Mindez megváltozott Napóleon bukása után. De ugyanígy jártak el a brit és a belga gyarmatosítók is: amíg a gyarmatokat szabadon lehetett kirabolni, az anyaországban nem kellett adót fizetni (vagy csak nagyon keveset), de a gyarmati rendszer felbomlása után nyilvánvalóvá lett, hogy a „király meztelen".

Az adófizetési kényszer második szakaszát az abszolutista állam megjelenése jelentette a történelemben. A 18. századtól az állam egyre több feladatot vállalt magára, amit valamiképpen finanszírozni kellett. Legtöbb helyen az egyházak és a nemesség jó része (legalábbis egy ideig) adómentességet élvezett, a parasztoknak és a polgároknak kellett a szükséges pénzt előteremteniük.

a multicégeknek rengeteg lehetőségük marad az adófizetés elkerülésére

A harmadik szakaszt a modern adórendszer megalapozása jelentette, amely mögött a „viszontszolgáltatás" elve vagy motívuma állt. Ez a felfogás megfelelt a szociáldemokrata és baloldali nézeteket valló köröknek is, hiszen valamiképpen magában foglalta a „kisajátítók kisajátítása" gondolatát, illetve bizonyos kapitalizmuskritika is kiérezhető belőle. A „fizessenek a gazdagok" szlogenje a progresszív adórendszer kiépítését jelentette, amely a múlt század '70-es, '80-as éveiben élte virágkorát. Például Svédországban a 20. század végén voltak olyan évek, amikor a leggazdagabbaknak jövedelmük közel kilencven százalékával kellett adózniuk. Csakhogy ennek az erősen moralizáló modellnek is megvoltak a gyengéi, mondja Sloterdijk. Ha azt álltjuk, hogy a vállalkozók valójában tolvajok, akik ellopják a munkavállalóknak járó jövedelem jó részét, és ezért – mintegy viszonzásul – az államnak a lehető legtöbbet kell tőlük elvennie, akkor nem teszünk mást, mint hogy szabad utat adunk az *állami tolvajlásnak*. Arról nem is beszélve, hogy a világtársadalom keretei között a nagy multicégeknek rengeteg lehetőségük marad az adófizetés elkerülésére (például adóparadicsomokban jegyzik be vállalkozásaikat).

A negyedik lehetőség, s ez lesz az, ami mellett Sloterdijk elkötelezi magát, hogy próbáljuk meg az adóbeszedést az *adományozó, filantróp szellemű és elkötelezettségű emberek jótékonykodásával helyettesíteni*. Majd látni fogjuk, hogy ez az ötlet sokaknál kiverte a biztosítékot, de az ellenérvek ismertetése előtt röviden szeretném összefoglalni a német filozófus által elképzelt „adományozó kultúra" lényegét.

Sloterdijk tehát azt javasolja, hogy az adózást az önkéntes adományozók és alapítványok befizetéseivel kellene pótolni. Egyébként ennek is nagy hagyománya van az európai kultúrában. A *filantrópia* (emberbaráti cselekedet) megbecsülése a keresztény humanizmustól kezdődően a modern szolidaritáseszméneken át mindig is jelen volt a kultúránkban. Ezen eszmény értelmében *nemes dolog adakozni*, kiváltképpen azoknak, akik amúgy sem szűkölködnek az anyagi javakban. A szolidaritáseszmény, vagyis az, hogy a szerencséseknek

és tehetőseknek *kötelességük* javaik egy bizonyos részét a társadalom kevésbé szerencsés és tehetős tagjainak „visszaadni", a jóérzésű embertársaink körében mindig is evidenciaszámba ment. A javak egy részének önkéntes visszaadásában nem lehet nem észrevenni a *nagyvonalúság erény*ének egyértelmű bizonyítékát, mondja a szerző.

Ha a modern adórendszer logikáját szemügyre vesszük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az részben a premodern adóbeszedés gyakorlatát folytatja (illetékek, vámok, büntetések stb.), másrészt a modern piacgazdaság újraelosztó felfogását érvényesíti, azaz a *keresztény-konzervatív* eszményeket a *(fél)szocialista* igazságosságelvvel egyesíti. A (poszt)modern világ erről a bizarr szövetségről eddig nem igen volt hajlandó tudomást venni, pedig – a szerző sajátos fogalomhasználatát követve – a modern piacgazdaságban mégiscsak arról van szó, hogy a korábbi feudális, azaz *paternalista állam* kiegészül a szocialisták *maternalista államával*. „Amit az aktuális állapotban általánosíthatóan megállapíthatunk, az nem más, mint a fiskális tranzakciók újraalapozása, amely az adományozó társadalom és a lefoglaló államkincstár közötti demokratikus szellemű szövetségkötésként jött létre" – olvassuk.[4] Csakhogy ez a felfogás nem nélkülözi a képmutatást, mondja a szerző. Voltaképpen ez annak beismerése, hogy a hatalom valójában nem a népszuverenitásból ered, hanem az államgépezet önállósult működéséből. „A manapság uralkodó pénzügyi rendszer okkult igazsága a következő: minden erőszak az államkincstártól ered."[5] Ugyanakkor, mondja Sloterdijk, az adófizetőknek nincs közvetlen ellenőrzési lehetőségük arra nézve, hogy az állam mire fordítja a beszedett adókat. Nem létezik olyan intézmény, amely az „Államnak Adományozók Szövetsége" nevet viselné. Az adományozóknak nincs saját parlamentje! Pedig pszichopolitikai szempontból nagy szükség lenne az ilyen vagy ehhez hasonló intézményekre, amelyek megszüntetnék az adóbefizetések személytelenségét, és kivezetnék az adófelhasználásokat az állami „de-humanizált automatizmus" szörnygépezetéből. A fiskális folyamatok deautomatizálása, azaz *személyessé tétele* újra visszavezethetne minket az adózási rendszer negyedikként említett változatához: a konkrét személyekkel azonosítható adományokhoz. (Ugyan háttérbe szorítva, de voltaképpen ez a „módszer" is jelen volt mindig a történelem során. A középkori keresztény Európában mindig kiemelt erénynek tekintették a jó célok érdekében történő adakozást.)

az igazi demokrácia nehezen viseli el a személytelenséget

Arra az ellenvetésre, hogy sokan manapság is mindent megtesznek az adófizetés elkerülésére, s ilyenformán az önkéntes adományozáson alapuló szisztéma a jelenleginél valószínűleg kevesebb állami bevételt eredményezne, Sloterdijk azt válaszolja, hogy azok, akik nagyon el akarják kerülni az adóbefizetéseket, eddig is megtalálták az ehhez szükséges törvényes vagy törvénytelen kiskapukat. Másrészt, szerinte igenis érdemes bízni a demokratikus jogállamok morális nevelőerejében. Innentől kezdve inkább az lenne a pénzügyminiszter feladata, hogy „érzékenyítő és adományozó" szemináriumokat, tréningeket szervezzen a közösségi célok értékének népszerűsítésére. „A demokráciára úgy kell tekintenünk, mint ami a nagyvonalúság elsajátításának iskolája – és ameddig a közösségi hozzájárulások nem válnak a társadalom primer értékeivé, addig csak bizonyos megszorítással lehet demokráciáról beszélni."[6] Az igazi demokrácia eszméje amúgy is nehezen viseli el a személytelenséget, illetve az is valószínűsíthető, hogy az egyéni cselekedetek fölött lebegő személytelen mechanizmusok – előbb vagy utóbb – erkölcsi értelemben is kiüresednek. „A közjó előmozdítására irányuló adományozásnak idővel egyfajta konszolidált pszichopolitikai habitussá kell átalakulnia, amely mintegy második természetévé válik a demokráciákban élő embereknek, és a közösségi lényeket az empatikus viselkedés és az anyagi szolidaritás irányába tereli."[7]

4 *Uo.* 23–24.
5 *Uo.* 24. A Sloterdijk által használt *Gewalt* német kifejezés többértelmű: nemcsak a nyers erőszakot jelenti, hanem az állam (jogilag rögzített) kényszerintézkedéseit is magában foglalja.
6 *Uo.* 28.
7 *Uo.*

Az új adományozási kultúra elfogadottá válása tehát korábban nem tapasztalt, drámai viselkedésbéli változásokat idézne elő a demokratikus társadalomban élő emberek többségénél. Ha a külső és fenyegetésekkel kísért adófizetési kötelezettséget a belülről fakadó, önkéntes adományozási „kötelezettség" erénye váltaná fel, akkor ez valószínűleg sokkal hatékonyabb is lenne, mint a jelenlegi formák. S végül, ismétli meg újra a német filozófus, az őáltala javasolt megoldás azt is maga után vonná, hogy „számtalan polgár fedezné fel újra a nemes adományozás szépségét, és közvetlen kapcsolatba kerülne az oktatás-képzés fejlesztésével, továbbá a környezetvédelem, az orvostudományi kutatások, a városfejlesztés, az állatvédelem és egy sor más fontos terület ügyeivel."[8]

KONTRA – AZ ELLENTÁBOR ÉRVEI

Peter Sloterdijk javaslata, azaz a *kötelező befizetéseken alapuló adórendszernek az önkéntes adományozással történő felváltása*, dühös ellenreakciókat váltott ki mind a német, mind pedig az európai szellemi életben. Az „adományozó kultúra" hatékonyságát illetően legalaposabb – és egyúttal heves érzelmi felháborodást sem nélkülöző – kritikáját a néhány évvel ezelőtt elhunyt olasz marxista filozófus, Domenico Losurdo fogalmazta meg a *Ha a baloldal hiányzik…* című könyvében.

Losurdo azzal a megállapítással kezdi bírálatát, hogy minden józan belelátás szerint a szociális állam intézményeinek működését és a közösségi szolgáltatásokat (oktatás, egészségügy, nyugdíjrendszer stb.) kizárólag a kötelező és progresszív adórendszer alapján lehet biztosítani. Mindebből persze az is következik, hogy a kötelező adófizetés legnagyobb terhét (legalábbis abszolút értékben) evidens módon a *leggazdagabbaknak kell viselniük*.[9] De ez teljesen természetes és igazságos gyakorlat, mondja Losurdo – legalábbis egy normális baloldali ember szemében. Ezért nem lehet véletlennek tekinteni, mondja az olasz filozófus, hogy neoliberálisok éppen ezt az elvet támadják a leghevesebben. Az adórendszer jövőjéről folytatott vitákban mégis az a légérdekesebb, hogy nemcsak a neoliberálisok, hanem a baloldal némely képviselője is a kötelező adófizetés megszüntetése mellett érvel.

Ráadásul éppen abban a Németországban kapott lábra a kötelező adóztatás megszüntetésének abszurd elképzelése, amely a történelemben először emelte be a politikai és a társadalmi vitákba a „szociális kérdést", ahol elsőként vezették be az általános nyugdíjrendszert, illetve a lakosság széles körére kiterjedő egészségügyi biztosítást! Abban az országban, ahol egy-két évtizeddel ezelőtt egy *neoliberális politikus vagy filozófus ki se merte volna nyitni a száját*. Most viszont a „mindent eluraló kényszeradórendszerről", a „kényszerbeszolgáltatások bürokratikus rituáléjáról" hallhatunk panaszhangokat, és egyre több, az adórendszert kárhoztató szerző osztja meg velünk dörgedelmes kirohanásait. És ezek a szerzők, élükön Sloterdijkkal, a „nagyvonalúság erényének újrafelfedezéséről", továbbá a „jótékonykodás nemes gesztusairól" értekeznek, és az állami kényszerrel való szembefordulás bajnokait dicsérik – mondja Losurdo, és hozzáteszi, hogy „ezzel a felfogásukkal legalább százötven évet ugarnak vissza a történelemben."[10] Az olasz filozófus egy rövid eszme- és gazdaságtörténeti vázlat keretében

a neoliberálisok a kötelező adófizetés megszüntetése mellett érvelnek

8 *Uo.* 30.

9 Az igazság az, hogy Sloterdijk szerint a kötelező adóztatás terhe leginkább a (felső)középosztályhoz tartozó munkavállalókat sújtja. A német statisztikai hivatal adataira támaszkodva azt állítja, hogy *Németország nyolcvanmillió lakosából nagyjából tizenöt millió munkavállaló fizeti be az adók közel nyolcvan százalékát* – szerinte ez rettenetesen igazságtalan rendszer. Mások viszont azt vetik Sloterdijk szemére, hogy javaslata ugyanúgy igazságtalan, ráadásul sértegeti a nyugdíjasokat, az iskolás gyerekeket, illetve az adómentességet élvező kis jövedelmű munkavállalókat, mondván, hogy ők csak az adófizetők eltartottjai. Könnyen belátható, mondják a kritikusok, hogy értelmetlen egy óvodástól vagy egy kilencvenéves aggastyántól számonkérni, hogy miért nem fizet adót.

10 Domenico Losurdo: *Wenn die Linke fehlt… Gesellschaft des Spektakels, Krise, Krieg.* Papy Rosa Verlag, Berlin, 2014. 316.

bemutatja azt is, hogy a kötelező adófizetés elleni érvelésnek nagy hagyománya van a német kultúrában.

Már a 18. század végén és a 19. század elején számos írástudó kifogásolta az állami adórendszert. Például az ismert evangélikus teológus és filozófus, Friedrich Daniel Schleiermacher élesen bírálta a „szociális kérdések" állami eszközökkel történő kezelését. Szerinte a törvények kifejezetten gátolják a „jóakarat" és a „keresztényi szeretet" spontán és őszinte megnyilvánulásait. (A szeretetet nem lehet parancsba adni s törvényekkel szabályozni – mondotta gyakorta.) Friedrich Julius Stahl, az egyik első német konzervatív gondolkodó és politikus élesen szembefordult Hegellel, mondván: a hegeli rendszerben sok szó esik a politikai intézmények emberjogi és morális szerepéről, de már semmilyen szerepet sem kap benne a *keresztény karitász*. Ugyanis Stahl úgy látta, hogy éppen az intim személyközi kapcsolatok jótékony szelleme hiányzik a hegeli rendszerből (a karitász [*caritas*] jelentése: jótékonyság, irgalmasság). De nem csak a vallásos és konzervatív szerzők munkáiban jelenik meg a kötelező adórendszer kritikája. A német liberális jogtudós, Carl von Rotteck szintén azon az állásponton volt a 18. század végén, hogy a szegényeket nem kell állami eszközökkel támogatni (főképpen az állam által beszedett adók terhére), legfeljebb az önkéntes magánadományozásnak lehet teret adni. „Amit az ember csak az adókötelezettség teljesítése kedvéért tesz, azt rendszerint jóval kevesebb lelkesedéssel teszi, mint azt, amit a maga belátásából fakadóan. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez utóbbi cselekedetet nem a külvilág, hanem a cselekvő nemes öntudata jutalmazza meg."[11]

Azt persze hiba lenne tagadni, hogy a karitász keresztényi erénye a modern, jórészt szekularizált társadalmakban elveszítette minden jelentőségét. Nem, a karitász napjainkban is tovább él, hiszen a *könyörületesség* az újkori humanista erkölcs fontos alkotórészévé vált. De az „irgalmasság" mégis jelentősen különbözik a Sloterdijk által feldicsért „nagyvonalúságtól" és „adakozó szellemtől". Annyit mindenképpen el kell ismernünk, mondja Losurdo, hogy Sloterdijk egyáltalán nincs egyedül a maga bizarr felfogásával, mert például az amerikai morálfilozófus, Robert Nozick is hasonlóan érvel, mint ő. Nozick szerint annak továbbra sincs akadálya, hogy a gazdag emberek lelkiismeretére apelláljunk, és mondjuk nekik: „nemes gesztus lenne részetekről, ha anyagi áldozatokat hoznátok azért, hogy ezzel megkönnyítsétek a szegény emberek életét". De erre a jótéteményre senki sem kényszerítheti a gazdagokat, kiváltképpen az állam nem! Ha valaki egy egalitárius (egyenlőségen alapuló) társadalom létrehozására akarja áldozni vagyona egy részét (vagy akár az egészét), ezt szabadon megteheti, de őt erre senki és semmi sem kényszerítheti.

a mai liberalizmus anarchista tendenciákat mutat

Az is figyelemre méltó jelenség, mondja Losurdo, hogy a mai liberalizmus gyakorta rebellis, olykor pedig egyenesen anarchista tendenciákat mutat. „Ez a trend az »anarcho-kapitalizmusban« találja meg a maga legjobban kidolgozott formáját, amely egyrészről továbbra is hirdeti a magántulajdon abszolút sérthetetlenségének, illetve a gazdasági szféra prioritásának dogmáját. Ugyanakkor régi meggyőződéseikre a liberálisok »rátesznek még egy lapáttal«, hiszen a hagyományos liberális eszméket egy olyan radikális államellenességgé fokozzák, amely szinte már az anarchizmussal határos!"[12]

Más a helyzet a világ egyik legismertebb baloldali gondolkodójának tekintett szlovén filozófus, Slavoj Žižek állásfoglalásával. Žižek ugyan némi távolságtartással, de a lényeget tekintve egyetértően fogadta Sloterdijk „adományozó kapitalizmus" javaslatát. Néhány évvel korábban Žižek még felettébb ironikus hangnemben kommentálta a gazdagok jótékonykodási akcióit. Amíg az 1848-as forradalmakat követő időszak liberális ikonja, Frédéric Bastiat szerint az a baj a jótékonykodással, hogy az még inkább lustává és tehetetlenné teszi a marginális csoportok tagjait, addig Žižek úgy vélte, hogy a gazdag kapitalisták számára az adakozások nem öncélként jelennek meg, hanem ez a további haszonszerzés

11 *Uo.* 316.
12 *Uo.* 318.

Közös kassza
– Forradalmi pénzgyűjtés 1956 őszén Budapesten
(Fortepan / Nagy Gyula)

legitimálásának eszköze. „Valamennyit visszaadtam a nyereségből a népnek, tehát holnaptól nyugodt lelkiismerettel folytathatom a kizsákmányolást."[13]

Žižek váratlan metamorfózisa, vagyis az adományozó kultúrához való „affirmatív hozzáállása" már csak azért is figyelmet érdemel, mert Európa e két meghatározó gondolkodója hosszú ideig meglehetősen ellenséges viszonyban volt egymással. A Sloterdijk és Žižek közötti ellentétet akár természetesnek is tekinthetjük, hiszen a gnosztikus elemekkel tarkított Sloterdijk-féle *anarcho-konzervativizmus* és a Žižek-féle *lacano-marxizmus* – legalábbis a felszínes megfigyelő szemével nézve – olyan ellentétes eszmei/ideológia előfeltevéseket foglalnak magukban, amelyeknek „normális esetben" a politikai paletta két, egymástól távol eső „oldalán" kellene elhelyezkedniük. Csakhogy, miként a leegyszerűsítő megközelítések általában, az effajta elsietett ítélet ez esetben is csak részigazságokat foglal magában. Tudniillik Žižek és Sloterdijk mindketten olyan *nonkonformista gondolkodók*, akiket lehetetlen egyetlen politikai tábor ketrecébe zárni. Mindkét szerző munkáiban rendre tetten érhető a *parallaktikus eljárás* ilyen vagy olyan változata. A Žižek által gyakran használt parallaxisfogalom eredetileg a fizikában használt műszó, amely azt jelenti, hogy egy adott tárgy a megfigyelő elmozdulása következtében hirtelen megváltozik, mintegy másik tárggyá alakul át. A pszichológusok sokszor leírták már ezt a jelenséget. Bizonyos távolságon kívül úgy látjuk, hogy az, ami a látóterünkbe került, egy nyúl. Majd néhányat előrelépünk és kiderül, hogy mégis egy kacsa van előttünk. Aki tehát hajlandónak mutatkozik a megszokott politikai klasszszifikációs sémákból kilépni, az talán kevésbé lepődik meg a két gondolkodó közeledésén. Losurdo természetesen ortodox marxista filozófus, ilyenformán Žižek *parallaktikus nézőpontváltoz(tat)ásával* kapcsolatban kevésbé mutatkozik engedékenynek. Az olasz filozófus az „örök érvényű" baloldali eszmék elárulását látja a szlovén filozófus eljárásában.

Miben áll tehát Žižek érvelésének lényege? A szlovén filozófus azzal a meglepő megállapítással indítja fejtegetését, hogy az „adományozási etika" bizonyos szempontból nagyon közel esik a jelenlegi világállapot „kommunista

13 Lásd: Kiss Lajos András: *Nagy tér vagy nagy gondolat. Az európai identitás dilemmái.* Liget, Bp. 2018. 102–112.

Az adózás démona
– Brit politikai szatíra a vagyonadóról, 1814
(Library of Congress)

perspektívájához" (Sloterdijk hetvenedik születésnapja alkalmából Žižek egy udvarias születésnapi köszöntőt tett közé a *Die Zeit* online-on, írásának címe: *Egy ember, aki szíve mélyén kommunista*). Tudniillik Sloterdjik még arra is képes, hogy elemi leckét adjon a baloldaliaknak dialektikából: „Olykor nem a régi megőrzése és a radikálisan új megteremtése közötti választás az igazi alternatíva; néha az egyedüli jó választás az, ha éppen azt őrizzük meg a régiben, amit ez a megőrzés szolgál – beavatkozni és radikálisan megváltoztatni az aktuálisan fennálló helyzetet. Ha azt a célt tűzzük magunk elé, hogy megmentsük a jóléti állam alapjait, akkor hátat kell fordítanunk a 20. századi szociáldemokrata nosztalgiáknak. Sloterdijk a kulturális forradalom egy sajátos változatát ajánlja megfontolásra, valamiféle radikális pszichoszociális fordulatra szavaz,

ami azon a felismerésen alapul, hogy manapság a kizsákmányoltakat és a társadalom termelőrétegeit nem a munkásosztály soraiban kell keresnünk, hanem a (felső)középosztályban. Jelenleg ők a társadalom igazi »donorai«, és az általuk befizetett adókból lehet a közszolgáltatásokat finanszírozni."[14]

Žižek azt mondja, hogy sajnálatos módon a „régivágású baloldaliak" ugyanabból az antropológiai alapállásból indulnak ki, vagyis ugyanolyan mizantropikus premisszákra támaszkodnak, mint a konzervatívok és a neoliberálisok. Csakhogy mindkét tábor felfogása elhibázott. Miért? Azért, mert mindkét referenciacsoport képviselői azt állítják, hogy az ember eredendően önző, „egoista lény", aki – ha csak teheti – mindig vélelmezett saját előnyei kedvéért cselekszik. Ha pedig ez így van – ezt már persze inkább csak az ortodox baloldaliak mondják –, akkor itt valamilyen ellenerőnek kell közbeavatkoznia, és korlátok közé kell szorítania a szélsőséges egoizmust. Ezt a „fegyelmező" szerepet vállalja magára az állam. Ugyanis az adófizetés kötelezettségének bevezetésével és működtetésével az állam valamiképpen újraosztja a közösség vagyonát.

De forduljunk az eredeti forráshoz, és nézzük meg, mit mond maga Žižek az adományozó kapitalizmus „emancipatorikus" teljesítményéről! „Ahhoz, hogy megvalósíthassuk a szükséges változtatásokat, először is magunk mögött kellene hagynunk a jelenlegi etatizmust, azt az abszolutisztikus relikviát, amely bizarr módon a demokratikusnak nevezett korunkban is tovább él. Érdekes módon ez az eszme a hagyományos baloldali emberek körében is mély gyökeret vert. Ez az elképzelés abban a tézisben foglalható össze, miszerint az államnak vitathatatlan joga van polgárai megadóztatásához, illetve hogy megnyirbálja az általuk előállított termékeket, s mindehhez – amennyiben szükségesnek látszik – akár erőszakos eszközöket is igénybe vehet."[15] Žižek voltaképpen abban is egyetért Sloterdijkkal, hogy jó lenne újra visszatérnünk az *érosz* és a *tümosz* közötti egyensúly antik eszményéhez. Ebben az összefüggésben az *érosz* a megszerzett anyagi javak fölötti érzett „érzéki örömöt" jelenti (nehéz lenne vitatni, hogy legtöbbünk számára milyen boldogító érzés lehetne százmilliós, szabadon elkölthető bankbetéttel rendelkezni). Míg a *tümosz* azt a büszkeséget jelenti, hogy valakit tisztelnek és megbecsülnek embertársai, mivel jelentős áldozatokat képes hozni a közösség kollektív boldogságáért. „Az ehhez vezető út első lépését a *proletariátus*ból a *volontariátus*ba [az önkéntesen adományozók közössége] való átmenet jelenthetné. Ahelyett, hogy súlyos adókat vetnének ki a gazdagokra, inkább (törvényes) döntési jogot és lehetőséget kellene biztosítani számukra abban a tekintetben, hogy vagyonuk mekkora részét kívánják a közösség javára átadni."[16] Még az is lehetséges, hogy némely gazdag ember jóval nagyobb összegű adományokat juttatna a közösség egyik vagy másik csoportja számára, mint amennyit a jelenleg érvényes kötelező adóteher alapján befizet az államkasszába. De biztos, hogy ez a nagyvonalú adományozó szellem rövid idő alatt általános gyakorlattá válna?

radikálisan megváltoztatni a fennálló helyzetet

Kétségtelen, ismeri el Žižek, hogy a Sloterdijk-féle javaslat valóban sok kockázatot rejt magában. Pontosan ezért kellene a gyakorlatban is kipróbálni a „fiskális forradalom" teljesítőképességét. Így talán eldönthető lenne, hogy valódi alternatíváról vagy csak egy humánértelmiségi kórosan elszabadult képzelőerejéről van-e szó.

Losurdo és Žižek mellett számos, nemzetközi reputációval rendelkező német filozófus is hozzászólt az „adományozó kultúra" teljesítőképességéhez kapcsolódó vitához. *Támadás a teherviselők ellen?* címmel egy vaskos kötet is megjelent 2010-ben, amely legalább két tucat hozzászóló írását gyűjtötte egybe.[17] A kötetben egyaránt megtalálhatók komoly és meglehetősen terjedelmes tanulmányok csakúgy, mint néhány oldalas újságcikkek.

14 Slavoj Žižek: *God nyevozmozsnogo. Iszkussztvo mecstaty opaszno*. ford. Jevgenyij Szavickij és társai, Izdagyelsztvo «Jevropa», Moszkva, 2012. 207–208.
15 *Uo*. 208.
16 *Uo*. 209.
17 Jan Rehmann – Thomas Wagner: *Angriff der Leistungsträger? Das Buch zur Sloterdijk-Debatte*. Argument Verlag, Berlin, 2010.

A kötet egyik legjobban argumentált írásának szerzője Axel Honneth, aki Jürgen Habermasszal együtt köztudottan Sloterdijk „ősellenségének" számít. Vitairata elején Honneth megjegyzi, hogy Sloterdijk esszéinek közkedveltsége már kezdetektől összekapcsolódott azzal a szociális miliővel, amely az 1980-as évektől kezdődően egyre ellenségesebben viszonyult a kapitalista „jóléti állam" eszméjéhez és gyakorlatához. Persze anélkül, hogy a tagadáson túl valamilyen értelmes és kivitelezhető politikai/gazdasági alternatívával állt volna elő. Az ehhez a körhöz tartozó fiatal értelmiségieket egy darabig még lelkesítették azok az eszmék, amelyeket a baloldali társadalomkritikától (Frankfurti Iskola), illetve Michel Foucault-tól tanultak, hogy aztán a '90-es évek elejétől egy új típusú „arisztokratikus konzervativizmusnál" kössenek ki. „A megváltó szó, amire ezek az urak vártak, már nem lehetett ugyanolyan fajtájú, mint azok a panaszbeszédek, amelyeket a régi ideológiák a szociálisan hátrányos helyzetben lévők és a jogfosztottak nevében fogalmaztak meg. Ennek az új diskurzusnak most már a szellemi nagyság eléréséhez szükséges bátorságról kellett szólnia, és újfent a világegész spekulatív átkarolását kellett célként kitűznie maga elé […] A szemek vágyakozóan csüngtek a könyvespolcokon sorakozó könyveken, amelyeknek a gerincén Spengler, Heidegger és [Stefan] George nevei voltak olvashatók."[18] Egy darabig persze nem lehetett egyértelműen eldönteni, Sloterdijk a „filozófiailag inspirált" társadalomkritika útját választja-e, vagy inkább a misztikus/spekulatív „lényeglátás" akrobatája kíván-e lenni. Az ezredforduló ideje óta megjelenő könyvei, első helyen is a háromkötetes *Szférák* (1998–2004) címmel megjelent gigamunka, már egyértelművé tették, hogy a német filozófus a második utat választotta. Ebben a hatalmas esszéfolyamban (amelyet legtöbb olvasó inkább csak végiglapozott, mintsem végigolvasott) már nyoma sincs az akadémiai tudományosság metodikájának és a racionális érvelésnek. Sloterdijk szemében, hangsúlyozza Honneth, az emberi kultúra lényege a születés traumájára vezethető vissza, azaz hogy az anyaméh szonorikus melegségéből az idegen és rideg külvilágba csöppent újszülött pótolni szeretné az elvesztett biztonságot. Az emberi történelem és az emberi kultúra voltaképpen nem más, mint olyan kompenzációs próbálkozások sorozata, ahol leginkább az arisztokratikus szellem a nyerő.

Voltaképpen ennek az antropológiai esszenciaizmusnak a speciális változatával találkozhatunk Sloterdijk kétezres évek elején *Harag és idő* címmel megjelent munkájában is. A szerző ebben a könyvében állt elő először az *adományozó kapitalizmus* ötletével.[19] Szóban forgó munkájának egyik első fejezetében Sloterdijk röviden összefoglalja Nietzsche és Bataille „forradalmi" gazdaságelméletének lényegét, amely egyfajta szintézise kíván lenni egyrészt az árutermelő, „profitorientált kapitalista gazdaság", másrészt a viszontszolgáltatás nélküli, archaikus és „pazarló ökonómia" értékrendjének. Sloterdijk a következőket mondja: „Bataille Nietzsche írásaiból a büszkeség gazdálkodásának körvonalait betűzi ki, ami radikálisan módosítja a beruházás fogalmát. Amikor a szokásos beruházók arra használják fel eszközeiket, hogy többet kapjanak vissza, mint amit rááldoztak (idejük *eo ipso a return on investment*-re való várakozással telik), addig a másfajta gazdálkodás talaján állók erőforrásaikat büszkeségük kielégítésére és szerencséjük bizonyítására használják fel."[20] Az utilitarista gazdaságfilozófia szempontjából ez talán őrültségnek tűnik, de büszkeségen alapuló gazdaság elkötelezettjei számára éppen ez az attitűd a természetes. Sloterdijk idézi a jelentős szponzor, Carnegie egyik szentenciáját: „Aki gazdag emberként hal meg, szégyent hoz az életére." A szorgalmas adományozók nézőpontjából „a ragaszkodás az örökölt vagy szerzett gazdagsághoz csak az áldozathozatal elmulasztott alkalmának tekinthető."[21]

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva – és egy rövid időre elszakadva Honneth tanulmányától – mindenképpen szeretném megemlíteni, hogy két fiatal

18 Axel Honneth: *Blasen der Gegenaufklärung. Zum jüngeren Schrifttum von Peter Sloterdijk* = Rehmann – Wagner: *I.m.* 53–54.

19 Peter Sloterdijk: *Harag és idő. Politikai-pszichológiai kísérlet*. ford. Felkai Gábor, Typotex, Bp. 2015.

20 *Uo.* 59.

21 *Uo.* 60. Žižek azért arra is emlékeztet, hogy Carnegie igazából csak idős korára lett ennyire filantróp lelkületű vállalkozó. Amikor még vállalkozói karrierje elején tartott, valóságos magánhadsereget bérelt fel, amely állandó rettegésben tartotta alkalmazottait.

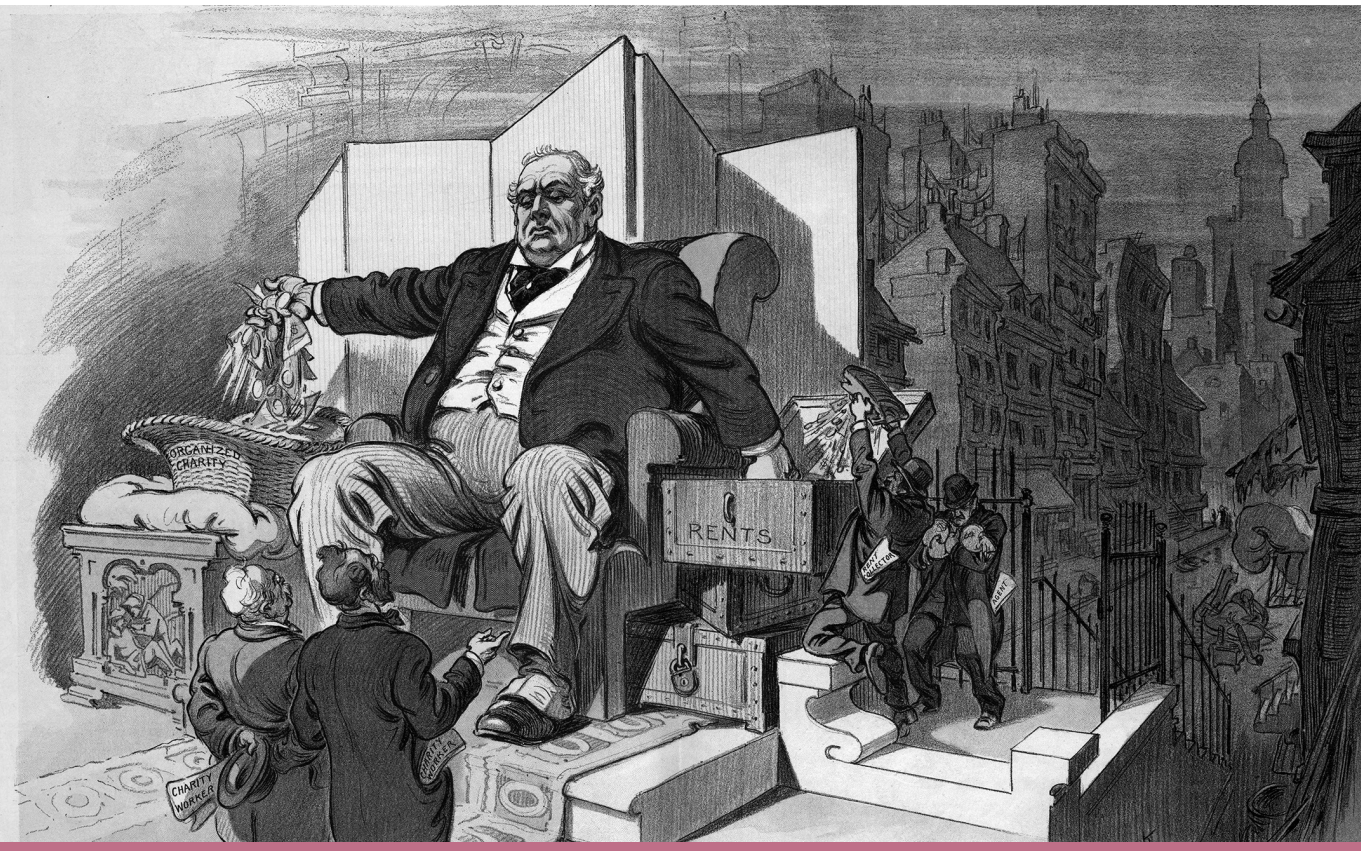

Jótéti állam – A bürokrácia növekedése és az adóemelkedés közötti összefüggést ábrázoló rajz a *Puck* magazinban, 1911 *(Library of Congress)*

magyar filozófus, Horváth Márk és Lovász Ádám a Georges Bataille filozófiáját átfogóan bemutató monográfiájukban *Szoláris költekezés* címmel önálló fejezetet szenteltek a Bataille-féle általános ökonómia bemutatásának.[22] Ebből a fejezetből világosan kiderül, hogy Bataille egyáltalán nem tartozott a valóságtól elrugaszkodott fantaszták, illetve botcsinálta közgazdászok közé. Tudniillik az általa felvázolt alternatív gazdaságelmélet a mai Kínában – legalábbis sporadikus formákban – kézzel fogható valósággá vált. Sloterdijkhoz hasonlóan Bataille is azt az álláspontot képviseli, hogy a profitmaximalizálást és utilitarista gazdasági elgondolást maga elé tűző társadalom „pusztulásra van ítélve". Ez a rendszer csak úgy kerülheti el a teljes kollapszust, ha a termelési aszketizmust kiegészíti a tradicionális gazdálkodásra jellemző „rituális költekezéssel". A szerzőpáros idéz egy bizonyos Mayfair Mei-hui Yang kulturantropológust, aki az egyik tanulmányában érdekes megállapításokat tett közzé a jelenkori Kína gazdasági sikerének titkáról. „Yang szerint a különböző gazdasági formációk nem monolit struktúrákat alkotnak, hanem olyan hibriditásokat, amelyeknek a szélein, marginális formában ugyan, de megtalálhatók korábbi tradicionális ökonómiai formák. A '80-as évek óta a vidéki Vencsou tartományban egyre inkább visszatérőben van a korábbi, a maoista korszakban elnyomott *nonprofit rituális ökonómia*, amely – a nagy fokú modernizáció ellenére – egyre népszerűbb áldozati szertartások formájában mutatkozik meg. Az excesszus [kilengés, kicsapongás] a vencsouiak életében legfőbbképpen a temetkezési szertartások alkalmával merül fel. Az egyik legkülönlegesebb módja ennek az excesszusnak a különböző fogyasztási cikkek másolatainak elégetése, valamint a pénz eltemetése a halott családtagokkal együtt."[23] Valójában a vencsouiak nem fordítanak hátat a modern kapitalista piacgazdaság logikájának; egyszerűen csak a *rituális pazarlás hagyomány*ának újraélesztésével – legalább időlegesen

22 Horváth Márk – Lovász Ádám: *Látomások a lefejezésről. Georges Bataille filozófiája*. Savaria University Press, Szombathely, 2012.
23 *Uo.* 82.

– szeretnének megszabadulni a számukra is szokatlan újsütetű kapitalizmus „profitmaximalizáló terrorjától".[24]

Honneth természetesen nem hisz az erotikus és a tümotikus energiák egyesítésének lehetőségében. Miként abban sem hisz, hogy a modern világban is tovább élő társadalmi igazságtalanságok és a jogfosztottság ellen folytatott küzdelmek megértéséhez alkalmas lenne a *ressentiment* (neheztelés) fogalma. Nagyon igazságtalan és leegyszerűsítő gondolkodás az, amely a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok morális felháborodásának motívumát kizárólag a privilegizáltak iránti irigységgel és haraggal magyarázza. „A társadalmi diszkriminálás és a gazdasági kizsákmányolás elleni harc mindenkori aktorai csak azokkal a lehetőségekkel próbálnak élni, amelyeket a modern jogállamok morális elvei biztosítanak számukra. Ehhez a küzdelemhez nem szükségeltetik sem mohóság, irigység, sem pedig *ressentiment*. Pontosan elegendő – az általános iskolakötelezettségnek hála – a társadalom széles köreire kiterjedő írni-olvasni tudás képessége is. Ha ez megvan, akkor bárki el tudja olvasni a megfelelő dokumentumokat vagy a tájékozottsághoz szükséges egyéb információkat."[25]

Azt nem vitatja Honneth sem, hogy a szerzőnek jogában áll visszanyúlnia a múlt gondolatjavaihoz, hiszen végső soron mi mindannyian a régi idők óriásainak vállain állunk, és amit a világról tudunk, nem kis részben nekik köszönhetjük. De az intellektuális becsületesség mégis azt követelné meg, hogy aki a régtől ismert argumentumokra támaszkodik, az ne próbálja meg ezeket saját invencióiként eladni, illetve ahhoz sincs joga, hogy megspórolja az álláspontjával szemben álló érvekkel való érdemi vitát. Honneth alapvető kifogása az adományozó kultúra „jótéteményeivel" szemben hasonló érvekre támaszkodik, mint amelyeket Losurdo is megfogalmazott: a szociális állam évszázados építményének lebontása életveszélyes vállalkozás! „Ez a rendszer Németországban a Bismarck által bevezetett reformokkal vette kezdetét, miként Angliában és Franciaországban is a munkásmozgalom elkeseredett harcának eredményeként valósulhatott meg."[26] Mindezt egy laza kézmozdulattal intézményesített „kleptokráciának" nevezni (azaz olyan politikai berendezkedésként leírni, amely a nehéz helyzetű emberek számára elsősorban azért teszi lehetővé, hogy a vagyonosoktól pénzügyi segítséghez jussanak, hogy aztán ennek révén a bennük munkáló harag és irigység valamiképpen megszelídüljön), a valóságtól messze elrugaszkodott intellektuális vállalkozás. Ez az „antifiskális" hadüzenet éppenséggel *a felsőközéposztálybéli értelmiségiek haragkultúrájának sajátos manifesztációja*, amely nemhogy békét nem teremt a különböző társadalmi csoportok között, hanem egy újabb harmincéves háború nyitánya lehet.

ADÓMÉRLEG

Nem célom, hogy bíróként lépjek fel ebben a vitában. Az úgynevezett „igazság" miként a társadalomtudományi, politikafilozófiai vitákban általában – itt sem fehér vagy fekete, hanem a szürke valamilyen árnyalata. Az mindenesetre Sloterdjik mellett szól, hogy az adományozó kapitalizmus víziója nem lép fel totalizáló igénnyel; a német filozófusnak nem áll szándékában fenekestül felforgatni az emberek gondolkodását és a társadalmi-állami rendszer működésrendjét. Nem célja jóvátehetetlen, irreverzibilis változások előidézése, inkább csak a jelenlegi rendszer korrekcióját szeretné elérni. És ha a dolog mégsem működne megfelelőképpen, az állam különösebb nehézség nélkül visszaállíthatja az eredeti állapotot. Valószínűleg ez a felismerés vezérelhette Slavoj Žižeket is, amikor radikális baloldaliként egy „jobboldali" filozófus szubverzív ötlete mellé állt. ■

24 „Az energia szándékos pazarlásával a marxista társadalomelmélet képtelen bármit is kezdeni: a marxizmus számára feldolgozhatatlan többletet jelent egy olyan praxis, mint amilyet az a kínai vállalkozó gyakorolt, aki az apja temetésén résztvevők között szétosztogatott másfél millió jüannyi bankjegyet. Pazarlásának egyedül a rendőrségi beavatkozás volt képes véget vetni." (*Uo.* 83.) Miként föntebb láttuk: Žižek kivételnek számít a marxisták között.

25 Honneth: *I.m.* 58.

26 *Uo.* 60.